

Prusové - Prusy - Prusko

Tomáš Hoskovec

Zkrácená a upravená podoba příspěvku *Prusové - pruština - Prusko. Stěhování jména, zánik jazyka, zmizení lidí i země*, který vyšel ve sborníku Petra Zimy „Komunita a komunikace“ (str. 103-130, vydal Institut základů vzdělanosti University Karlovy v Praze 1999)

Prusko jako problém

Prusko... O jaké zemi to mluvíme? Sám jazykový úzus se jejímu názvu brání. Kdo řekne „Prusko“ v Česku i v Evropě na přelomu XX. a XXI. století, říká si o protiotázku, leckdy s pohoršlivým tónem: „Myslíte Východní Prusko? bývalé Prusko? prušácké Prusko?“ V tomto pojednání myslíme Pruskem Prusko a sledujeme proměny zemí i lidí, kteří onomu pojmu sloužili za denotát. Sledujeme proměny pruské totožnosti. Přijmeme zásadu, že u každého „upřesňujícího“, rozuměj zužujícího a omezujícího přívlastku se budeme ptát, co zároveň zakrývá, co je z druhé strany, než jakou vymezuje. „Východní“ Prusko vyvolá tedy otázku po Prusku jinde položeném, pravděpodobně, i když ne nutně „Západním“, zatímco „bývalé“ Prusko vyvolá otázku po Prusku současném, či alespoň po tom, co se z něho stalo...

Bude účelné zavést dvojí názvosloví: Prusko a Prusy. První výraz necht' označuje stát, který se mohl všelijak zvětšovat, zmenšovat, ba stěhovat, takže postihuje něco proměnného, zatímco druhý necht' označuje „národní území“, výchozí prostor, na němž a z něhož prvotní či zárodečný stát vznikl. Je vůbec zapotřebí takové opatrnosti k názvu země v úvaze, jež se zabývá pruštinou, jistým vymřelým baltským jazykem? Nestačí prostě uvést, že kdysi mocný stát Prusko se náhodou jmenoval po baltských Prusech, kteří s ním celkem neměli moc společného a časem v něm zcela zanikli, podobně jako se slavné Řecko pro zbytek Evropy jmenuje podle naprosto bezvýznamného kmene οἱ Γραικοί ze severozápadní Hellady? Soudíme, že název země je důležitý a že porozumění vnitřním poměrům státu Pruska, státu velmi proměnlivého, je přímo klíčové k tomu, abychom pochopili, za jakých podmínek žil a z jakých příčin mohl zaniknout původní jazyk baltského kmene (nebo snad baltských kmenů?) Prusů. Je přitom málo pravděpodobné, že by významný a sebevědomý stát sám sebe pojmenoval podle bezvýznamné, okrajové složky obyvatelstva. Ostatně i etymologie slov Řek a Řecko, pocházející již z antiky, je dosti pochybná a zřejmě účelově vytvořená, aby se nějak zdůvodnilo zcela běžné, leč naprosto nemotivované vlastní jméno: jak Římané, tak i samotní Řekové používali názvu *Graeci* či οἱ Γραικοί pro všechny Hellény a o údajném kmene Graiků nepodali kromě oné etymologie žádných jiných zpráv, což je u národů s tak velkou historiografickou a geografickou tradicí krajně podezřelé.

Musíme si proto nejprve ujasnit, co to jsou „baltské kmeny“ a kdo mezi nimi mohli být Prusové. Musíme posoudit, v jakém postavení skutečně žili baltští Prusové ve státě Prusko, který si sice na nich a proti nim vybojovali Němci, ve kterém se ale Němci bez Prusů neobešli. Vymřela pruština tím, že její nositelé, baltští Prusové, sami vymřeli, nebo tím, že ji pouze opustili, že jí přestali mluvit? Pokud baltští Prusové nevymřeli, kam se poděli?

Proč se Němci z Prus začali pokládat za Prusy? Vymírání pruštiny v Prusích je o to zvláštější, že tam zároveň žil a vzkvétal jiný baltský jazyk, litevština, která v pruském státě dosáhla mnohem většího rozvoje a mnohem vyššího postavení než v samotném státě litevském. Nevytlačila pruštinu spíše ona než němčina? A nezánikla pruština zároveň z nějaké vnitřní jazykové příčiny?

A kdy a jak zaniklo samotné Prusko, historický zakladatel moderního německého státu? Co po něm zbylo? Existují pokusy obnovit starý pruský jazyk i staré pruské náboženství. Lze nad nimi mávnout rukou jako nad pomíjivou novoromantickou obdobou neméně pomíjivé postmodernistické keltománie. Na části území historických Prus však do dnešních dnů přetrvává politický problém, který je tak velký, že si jej svět raději ani nepřipouští ze strachu, aby jej nemusel řešit: ten územní zbytek Pruska, který Rusko nazývá Kalinigradskou oblastí, není *de iure* součástí nynějšího Ruska, byť se soudobé státy tváří, že ano. Z hlediska mezinárodního práva onen kout Evropy, jádro baltských Prus i německého Pruska, nepatří nyní vůbec nikomu... Jde o to, že když si v Postupimích vítězné mocnosti dělily území poraženého Německa, kus Východního Pruska zůstal nerozdělen. Jistá jeho část, s městy jako Elbing a Marienburg (dnes Elbląg a Malbork), byla s konečnou platností odevzdána Polsku, stejně jako byly Polsku s konečnou platností dány Pomořansko a Slezsko (a když se r. 1991 připravovalo sjednocení Německa, bylo toto předání Německem výslovně potvrzeno), zato druhá část, kolem města Královice, nikomu předána nebyla (nárokovala si ji Litva, leč ta byla na konci války znovu obsazena Sovětským svazem). Královecká část Východního Pruska se stala kamenem „Postupimské nedohody“, která nakonec stanovila pouze to, že ona oblast bude dočasně svěřena Sovětskému svazu do konečného rozhodnutí na mírové konferenci. K žádné mírové konferenci však již nedošlo a dlouhodobý „dočasný správce“ Sovětský svaz přestal r. 1991 existovat. Podle následnického principu by se správa oné oblasti měla rozdělit na ideální části tádžickou, moldavskou, ukrajinskou, etc. Tzv. Калининградская область, jež jako raketová základna představuje hrozbu pro celou Evropu, je závažnější „nevybuchlou minou“ z 2. světové války než nevyřešený osud jižních Kuril. Bohužel pro Evropu však na rozdíl od Japonska na tento případ žádný stát oficiálně nemyslí (pouze na Litvě je toto tema okrajově politicky přítomno). Z hlediska jazykového se vtírá potměšilá poznámka, že pokud bychom chtěli, tedy pokud by se Evropa a svět odvážily tento záměrně bezejmenný problém pojmenovat, nejvhodnější výraz by zněl „problém bývalého Pruska“: co kdysi bylo, stále ještě straší...

Země

Zemi, kde se zrodilo Prusko, tedy Prusy, vymezíme na fyzikální mapě Evropy od západu na (severo)východ pravým břehem nejspodnějšího toku a ústí Visly a levým břehem nejspodnějšího toku a ústí Němenu. Tyto dvě mohutné řeky tvoří jasné přírodní hranice a zároveň odjakživa sloužily jako dopravní cesty. Z jihu vydělíme Prusy pásem Mazovské jezerní plošiny, bažinatého, těžko prostupného a v minulosti řídké osídleného kraje, jenž nicméně představuje hranici širokou a nejasnou; z východu pak litevskou řekou Šešupé, levobřežním přítokem Němenu, jež vytyčuje hranici sice jasnou, zato však neklade lidskému osídlování výraznou překážku. Ze severu a severozápadu ohraničuje Prusy Baltské moře, které ve starých dobách neznamenovalo konec světa, nýbrž právě naopak celý kraj světa otevíralo.

Obě řeky, Němen a Šešupé, posloužily za jara národů ke geografickému vymezení nikoliv Pruska coby státu, nýbrž „životního prostoru“ dvou národů, které se v Prusích coby zemi po staletí střetávaly: Němců a Litevců. Hoffmann von Fallersleben ve své *Lied der Deutschen* z r. 1841 vytyčuje Německo, které se má teprve sjednotit ze své hanebné roztržiténosti (*Deutschland, Deutschland über alles...*; ještě zbývá sedm let do Frankfurtského sněmu), *von der Maas bis an die Memel* ‘od Másy (dle Ottova slovníku Mósy) k Němenu’; litevský romantický básník Maironis vydává r. 1905 sbírku básní, v níž Litvu, která tehdy politicky vůbec neexistovala (stihl ji stejný osud jako Polsko, nám Čechům více známé), vymezuje litevskou krajinou, přírodou, řečí a písní. Výmluvné jsou verše *Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka, Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva* ‘kde běží Šešupé, kudy Němen teče, Tam naše otčina, Litva překrásná’.

Za geografický (a jak se později ukáže, i za hospodářsko-politický a kulturní) střed Prus lze označit kraj s latinským názvem *Sambia* (něm. *Semland*, lit. *Semba*). Rozkládá se na poloostrově oddělujícím Viselskou a Kurskou kosu, což mu otevírá přístup jak do obou zálivů, tak do volného moře, a na pevnině mezi pravým břehem Pregoly (protékající hlavním městem Královcem, lat. *Mons Regius, Regimontium*, něm. *Königsberg*, pol. *Królewiec*, lit. *Karaliaučius*) a levým břehem Deimeny (v jejímž ústí leží přístav Labiava, něm. *Labiau*, lit. *Labguva*).

..... Obr. č. 1

Jméno

Prusy i Prusko se jmenují po Prusech. Tento název je doložen v cizích (německých, slovan-
ských, ba i arabských pramenech) od IX. a X. stol. po Kristu. Vztahuje se jednoznačně
k obyvatelům výše vymezených Prus, leč koho tam přesně označoval, není jasné. Historická
věda může toliko shledat, že přinejmenším od IX. stol. žil v Prusích mimo jiné jistý kmen
zvaný Prusové. Adam z Brém, severoněmecký kronikář XI. stol. píše, že poloostrov Sembu
inhabitant Sembi vel Pruzzi ‘obývají Sembové neboli Prusové’, což znamená ztotožnění dvou
kmenových jmen; Bruno z Querfurtu, životopisec svatého Vojtěcha, píše v témže XI. stol.,
že český misionář *venit in Sambiam terram Prusciae* ‘přišel do země Semba v Prusích’, což
vyjadřuje inkluzi: Prusy jsou nadřazeny Sembě; první rýmovaná německá Livonská kronika
ze XIII. stol. vypočítává, že proti křižákům stáli v jedné řadě Sembové, Prusové, Varmové
a Notangové, z čehož vyplývá, že Prusové byli na úrovni Sembů a od nich odlišní. Z německých
dokumentů a kronik víme, že kraj spravovaný řádem německých rytířů sestával ze tři-
nácti dílčích zemí. Ve většině jejich názvů můžeme tušit jména dávných místních kmenů
(včetně výše zmíněných Sembů, Varmů, Notangů), žádná z nich se ale nejmenuje po námi
hledaném kmeni Prusů.

Historické bádání, opírající se o interpretaci starých textů, vede k následujícímu
závěru: **Na počátku 2. křesťanského tisíciletí žilo v Prusích několik domácích kmenů. Bud’ jeden z nich, nebo jistý jejich svaz se jmenoval Prusové a podle něho - z důvodů, které nám unikají - byl celý kraj svými sousedy i dobyvateli nazván Prusy, a stát v něm vydobytý a vybudovaný Pruskem.**

Filologie a srovnávací jazykozpyt vymezují Prusy jako nositele nyní již vymřelého
pruského jazyka, doloženého několika (velmi málo) písemnými památkami (v zásadě pouze
třemi texty ze XVI. stol.). Jazyk oněch památek je příbuzný dosud živým jazykům litevské-

mu a lotyšskému, které jsou ostatně rovněž doloženy teprve od XVI. stol. **Litevština, lotyština a pruština jsou** v jazykovědné taxonomii **spojeny do jediné větve baltských jazyků**, kterážto větev vyrůstá vedle větví slovanské, germánské, italické, keltské, řecké, arménské, indo-iránské a několika dalších ze společného kmene indoevropského.

Pruské jazykové památky slovo 'Prusy' ani 'Prus' neznají. První dvě, dvojjazyčné německo-pruské katechismy z r. 1545, uvádějí slova *prusky*, *pruský* stejně jako *Prusy* výlučně na německém titulním listě [*Catechismus jn preußnifcher sprach vnd da gegen das deüdsche*] a v německé předmluvě [výmluvný příklad: *jnn vndeüdscher P[r]eüßnifcher sprach*]. Pouze v titulu posledního dochovaného textu, německo-pruského vydání Malého katechismu dr. Martina Luthera (1561), nalézáme vedle prvního, čistě německého titulního listu ještě druhý titulní list, německo-pruský, který obsahuje adverbium *prūsiskai* 'prusky' [*Mixkai bhe Prūfifkai* 'Deutsch vnd Preußifch'] a adjektivum *prūsiskan* 'pruskou' (A.SG.FEM) [*en Prūfifkan tautan* 'im Land zu Preussen', 'v pruské zemi'], což jsou překlady německých odkazů k zemi a k obyvatelům, kteří nerozumějí německy.

Musíme uzavřít, že **Prusové jsou v Prusku XVI. století prostě Neněmci**, tak jako v Livonsku se až do století XVIII, ba XIX domácím obyvatelstvu lotyšského i estonského jazyka říkalo shodně *Undeutsche*. Prusové coby koncept jazykový představují vymezení vnější, a je vcelku jedno, zda je tak zvenčí vymezili jazykovědci XIX. stol. nebo němečtí panovníci stol. XVI. Nic nás na základě jazykových památek neopravňuje předpokládat, že ti, kdo byli zvaní Prusové, měli navzájem společného něco víc než osud porobeného obyvatelstva.

Nevíme, jak si říkali sami Prusové, at' už jako jeden kmen mezi jinými či větší kmenová federace (za tichého předpokladu, že vůbec nějaký vlastní název měli). Pokud jsme napsali, že podle cizích (nepruských) pramenů žili Prusové v Prusích přinejmenším od IX. stol., musíme dodat, že tam pod tímto názvem nemohli žít dříve, či přesněji, že je pod tímto názvem nemohli znát jejich nejbližší slovanští sousedé, kteří kolem nich jistě žili již od poloviny 1. tisíciletí. Pruský výraz pro Prusy, jak jej dokládají deriváty *prūsiskai* a *prūsiskan*, obsahuje v kořeni dlouhé *ū*. U slov, která jsou baltským a slovanským jazykům společná, odpovídá vždy dlouhému *ū* baltskému tvrdé *y* (ы) slovanské, srov. lot. *būt* & čes. *být*; lit. *sūn-us* & stslov. *syn-ъ*, prus. *dumis* [*dūm-is*], lit. *dūm-as* & rus. дым, č. *dým*. Dlouhé *ū* přejímané z cizích slov interpretovali Slované jako *y* (ы) ještě v VIII. stol., srov. stněm. *tūnaz* 'ohrada z kůlů' & čes. *týn*, pol. *tyn*, rus. тын. Kdyby v té době Slované od svých sousedů slyšeli slovní kmen *prūs-*, byli by říkali **prys-*, což žádný slovanský jazyk nemá. Slované, od VI. stol. bezprostřední sousedé Prusů, proto mohli slova *Prus* a *Prusy* poznat, až když si znovu vytvořili hlásku *u*, tedy od IX. stol. dále. Toto vše posiluje podezření, že **jméno Prus je označení vnější**, se kterým se označování nemuseli ztotožňovat, ba o kterém - alespoň z počátku - vůbec ani nemuseli vědět.

Z doby před IX. stoletím, kdy Geograf bavorský poprvé uvádí slovo *Bruzi*, žádný doklad výrazu *Prusové/Prusy* nemáme. Zato od Tacita (I. stol. po Kr.) přes Cassiodora (VI. stol.) až po Eginhardovu *Vita Karoli Magni* (po r. 830) a po předmluvu anglosaského krále Alfréda k jeho vlastnímu (značně autorskému) staroaglickému překladu Orosiových *Historiae adversus paganos* (pořízenému mezi lety 887-901) nalézáme ve spojení s obyvateli Prus, baltského pobřeží mezi Vislou a Němenem, výraz *Aesti* (*Hesti*, *Aisti*). Podle oněch *Aestů* se jmenují dnešní Estonci, kterým tak ale jejich sousedé nikdy neříkali: Vikingové znali Estonsko jako *Wirland*, Jindřich Lotyš, autor latinské *Chronicon Livonicum* ze XIII. stol., říká Estonsku *Vironia* a Finové své estonské bratry dodnes nazývají *virolaiset*.

Jazyk

Nemáme kmen, s nímž bychom mohli nositele doloženého pruského jazyka jednoznačně ztotožnit. Je ale možné pojmout pruštinu jako jazyk nadkmenový. Takový krok je zcela legitimní a za vzor nám může sloužit chápání staré řečtiny: ve vztahu k dochovaným (a rozluštěným) antickým jazykovým památkám lze řečtinu pokládat buď za „kmenový jazyk“ - a skutečně pod názvem „řečtina“ se učí a obecně rozumí klasická attičtina V. a IV. stol př. Kr. -, nebo za „nadkmenový nadjazyk“, totiž soubor strukturně blízkých a navzájem „celkem“ srozumitelných jazyků, tak jak je dokládají písemné památky od krétskomykénského lineárního písma B po začátek Byzantské říše (což už samo představuje obrovské rozpětí dvou tisíc let).

Počtem jazykových památek se pruština s řečtinou ani v nejmenším nemůže srovnávat. Ale dvojí pojetí staré řečtiny, kmenové a nadkmenové, je velmi inspirativní. I staré Prusko mělo svou „vzorovou“ pruštinu (jako staré Řecko mělo klasickou attičtinu), a sice jazyk poloostrova Semba. Předmluva k Prvnímu a Druhému pruskému katechismu shodně píše ...*jnn vndeüdscher P[r]eüßnischer Sprach wie die vff Samland sonderlich am rechten preüßnischen orth vnd strich gebreüchlich* '...v neněmeckém pruském jazyce, jak se užívá obzvlášt' v Sembě, což je ten pravý pruský kraj, ta pravá pruská země'. Nadkmenové pojetí pak dokládají jiné pasáže v zásadě společné předmluvy obou Katechismů, kde se na jedné straně upozorňuje na krajové rozdíly v jazyce neněmeckého pruského obyvatelstva a na druhé straně zdůrazňuje, že vydanému katechismu přesto všichni porozumějí, takže i Súduvové, od Sembů výrazně odlišní, ...*wissen sich doch jn diese preüßnische Sprach: wie sie alhie jm Catechismo gedruckt ißt: auch wol zuschicken vnd vernemen alle wort* '...se přece jen dovedou tomuto pruskému jazyku, jak je zde v katechismu vytištěn, přizpůsobit a rozumí všem slovům'.

Jak vůbec vypadají pruské jazykové památky? Je jich všeho všudy pět, dva soupisy slov a tři texty (odhlížíme od asi deseti zlomků, některých ne zcela jasných, jakož i od místních jmen, neboť takto atomizovaný jazykový materiál osvětlujeme z dochovaných textů a vokabulářů, nikoliv naopak). Jsou to:

- ELBINGSKÝ VOKABULÁŘ (nalezený v pruském městě *Elbing*, nyní polsky *Elbląg*), rukopisný německo-pruský slovníček, který se dochoval v konvolutu několika zákoníků („Codex Neumannianus“). Celý kodex vznikl na přelomu XIV./XV. stol., vokabulář byl do něho přepsán ze starší předlohy, takže jeho jazykový materiál pochází ze stol. XIV. Jde o soupis 802 dvojic podstatných jmen bez jakéhokoliv průvodního slova (pouze s poznámkou, kdo že slovníček přepsal). Vokabulář je logicky uspořádán podle tematických okruhů a mohl sloužit pro dohadování se stranami při soudním projednávání;
- GRUNAUŮV SLOVNÍČEK, pasáž z Pruské kroniky mnicha Simona Grunaua, napsané německy v letech 1517-1526. Autor uvádí, že v Prusích se mluví německy, polsky, litevsky a prusky. Vzájemnou nesrozumitelnost pruštiny a němčiny dokládá na stovce příkladů. Ty jsou vesměs jednoslovné, zřídka víceslovné [*Ein roter apffel*], obsahují i slovesa [*kom her*] a něco hospodských pejvností [*hurenkindt*]. Grunauův originál se nedochoval, zato máme několik opisů (včetně překladu do latiny) a v nich několik uspořádání: německo-pruské, prusko-německé, prusko-latinské;
- PRVNÍ a DRUHÝ PRUSKÝ KATECHISMUS. Oba byly vytištěny r. 1545 v Královci coby evangelizační příručky pro luteránské pastory, kteří stáli před úkolem vysvětlovat základy víry neněmeckému obyvatelstvu Prus. Oba se obsahově naprosto shodují, uvádějíce zrcadlově německy a prusky Desatero, Vyznání víry, Otčenáš a liturgické formule ke křtu a ke svatému přijímání. Jazykové rozdíly, odhlédneme-li od proměnlivého grafického záznamu, spočívají

v několika terminologických změnách. Druhé vydání především napravuje nepříjemnou chybu vydání prvního, kde je verš *Zukomme dein Reich* 'přijď království Tvé' přeložen do pruštiny ve smyslu *reich* 'bohatý'. Máme tak dvakrát šest stran v podstatě totožného pruského textu;

- TŘETÍ PRUSKÝ KATECHISMUS, zvaný též ENCHIRIDION. Jde o zrcadlové německo-pruské vydání Malého katechismu Martina Luthera vytištěné v Královci r. 1561. Představuje poslední a vůbec největší dochovaný pruský text (na 54 stranách). Pořídil jej Abel Will, farář v Pobeten na poloostrově Semba.

Celé jazykovědné prusozalectví tedy stojí na velmi chatrné materiálové základně. Elbingský vokabulář je ostatním památkám časově značně vzdálen. Soupisy slov pramálo vypovídají o systému jazyka. Ucelené texty jsou překlady do pruštiny, které pořizovali Němci pruštiny neznalí nebo jen částečně znalí, opírajíce se o pruské tlumočníky (ti jim též tlumočili při bohoslužbách). Je dohován dopis z r. 1554, ve kterém Abel Will prosí v Královci o přímlovu, aby jeho tlumočník [Tolke] nebyl povoláván do roboty, neboť bez jeho pomoci nemůže dokončit překlad katechismu. Za daného stavu pokládám za nejbezpečnější a z jazykovědného hlediska jedinou možnou cestu **definovat pruštinu jako jazyk pruských památek XVI. stol.** (tedy bez Elbingského vokabuláře; časový rozdíl 200 let může sehrát obrovskou roli, čeština XIV. století se od češtiny XVI. století liší zcela zásadně). Onen jazyk sloužil jako *koiné* pro tu složku neněmeckého obyvatelstva Prus, která se nemohla ztotožnit se státotvorným národem žádného sousedního státu, která tedy nebyla v tehdejší smyslu „národnostní menšinou“. V německých, totiž Němci ovládaných Prusích žily přitom výrazné národnostní menšiny dvě, polská a litevská.

Skeptičnost, s níž k pruštině přistupujeme, se projeví též v tom, jak pruštinu zapojíme do vývojové řady baltských i indoevropských jazyků. Jazykem rozumíme úplný a uzavřený systém vyjadřovacích prostředků. Při takovém pojetí je zvláštním jazykem jak kodifikovaný jazyk národní, tak libovolný jeho, třeba i nekodifikovaný dialekt. V období středověku (jehož časové vymezení je v Evropě proměnlivé a jenž v jihovýchodním cípu Baltského moře trvá až do 1. třetiny XVI. stol.) budeme **dialektem** označovat jazyk (systém) s platností kmenovou, **národním jazykem** pak nadkmenový jazyk státotvorného národa (národ definujeme ve středověku státem). Mezistupněm je *koiné*, která má platnost širší než kmenovou (přičemž žádný kmen jí mluvit nemusí), leč nedosahuje platnosti národní (třeba i z toho důvodu, že k příslušnému jazyku národ neexistuje). Pruština ve smyslu výše definovaném je *koiné*: nemáme ani jednoznačně vymezený kmen Prusů ani pruský národ, které by měly pruštinu za svůj dialekt či národní jazyk. Že přitom onen jazyk měl v Prusích platnost nadkmenovou, je výslovně řečeno v předmluvách ke všem památkám, jimiž je definován.

K definici pruštiny coby jazyka jistého malinkého souboru památek je třeba dodat ještě následující: můžeme se důvodně domnívat, že **víc pruských textů** se nikoliv nedochovalo, ale **vůbec nevzniklo**. Zdá se totiž, že po počátečních pokusech, konaných ve druhé třetině XVI. stol., se státní správa v Prusích rozhodla nahradit pruskou *koiné* litevštinou, jazykem sice odlišným, leč dostatečně blízkým. Pruský stát sledoval jediný cíl: nikoliv kulturně povznést pruské Neněmce, nýbrž zvěstovat neněmeckým Prusům nové státní náboženství, luteránské, v jazyce jim srozumitelném. Protože se nenašlo dost Prusů schopných účinně evangelizovat v pruské *koiné*, rozhodl se stát využít duchovních litevských a evangelizovat Prusy litevsky, což mělo tu výhodu, že se tak mohlo dít zároveň s evangelizací pruských Litevců.

Při daném rozsahu a kvalitě pruských jazykových památek je třeba si přiznat, že **celkový jazykový systém pruštiny neznáme a nepoznáme**. Další filologickou prací je třeba zaměřit hlavně na obsahové prozkoumání dobových památek, jedno již jakého jazyka.

..... Obr. č. 2

Prusové jako Baltové

Prusové, at' již jako kmen, nebo spíše společenství kmenů, patří ke kmenům baltským. Je nanejvýše pravděpodobné že Baltové jak XI., tak XVI. stol. byli jazykově rozdrobeni: v usedlých kulturách bez písennictví se jazyk velice rychle rozpadá na nářečí. A Baltové ve svých končinách sídlili opravdu dlouho (o nářečně rozdrobeném stavu v Prusích ostatně píše již předmluva Prvního i Druhého pruského katechismu).

V historických zprávách nalezneme vedle toho značně protikladné charakteristiky jednotlivých baltských kmenů. V námi sledovaném jihovýchodním cípu Baltského moře žila dvě kmenová uskupení provozující mořeplavbu: Prusové (Sembové) na jižním břehu a Kuršové (po nich se jmenuje historické Kuronské vévodství, nyní součást Lotyšska) na východním. Kuršové měli pověst obávaných pirátů, jimž se každý vyhne, kdežto Prusy (Semby) popisuje Adam z Brém, kronikář hamburského arcibiskupství z XI. stol., jako lidumily, kteří, ztroskotá-li loď, vyplouvají na moře zachraňovat tonoucí. Toto místo přejímá i holštýnský kněz Helmhold (XII. stol.), autor *Slovanské kroniky* (Cronica Slavorum). V jímavých podrobnostech líčí Helmhold Prusy jako národ od přírody ctnostný a v mnohém je klade křesťanům za vzor, nesmírně lituje, že přitom sveršepě odmítají křesťanství.

O duchovním a náboženském světě Baltů máme dokladů poměrně dost (zatímco k předkřesťanským Slovanům žalostně málo). Potíž je v interpretaci: dobové zprávy jsou tendenční a plné nepochopení (psali křesťané o pohanských modloslužebnících), archeologické nálezy vypovídají málo (máme hroby, obětiště a tzv. „mytologické kameny“, které snad značily kalendář, leč žádné stopy chrámů). Důležitým pramenem jsou legendy ve starých kronikách a folklor: lidová píseň (neobyčejně bohatá), zvyky a symbolika ve hmotné kultuře uchovaly nesmírně mnoho z předkřesťanského baltského světa, jenž ostatně na venkově žil v plodném synkretismu s křesťanstvím v podstatě až do XX. stol.

Kulturní a kultovní blízkost představuje důležitý předpoklad k politickému sjednocení Baltů. Nakolik byl tento předpoklad splněn, nemůžeme za daného stavu bádání rozhodnout. Jistého politického sjednocení Baltů dosáhli počátkem XIII. stol. Litevci, původně jeden z mnoha baltských kmenů. S nimi se později ztotožnily kmeny jiné, vytvořivše státotvorný národ litevský. K litevskému sjednocení došlo v boji proti společnému nepříteli všech (nábožensky vymezených) Baltů, německým rytířským řádům. Připomeňme zde alespoň z doby litevského krále Mindauga velká vítězství baltských koalic u Saulė r. 1236, kde padl i řádový velmistr, nebo u jezera Durbė r. 1260, jejichž význam odpovídá významu vítězství, jakého nad týmiž křižáky dosáhl r. 1242 na zamrzlém estonském jezeře Peipus, rusky Čudském, novgorodský kníže Alexandr Něvský.

Za pokus o národní sjednocení baltských kmenů v Prusích nutno pokládat velké pruské povstání (1260-1274), které probíhalo v době, kdy čerstvě sjednocený litevský stát sváděl těžké vnitřní boje o udržení jednoty. Litevci v boji s křižáky uspěli, Prusové nikoliv; úsilí obou koalic se z řady „objektivních“ příčin nepodařilo spojit. Pro baltské kmeny v Prusích, porobené německými rytíři, představovali Litevci úspěšný vzor. Mnohé baltské kmeny, které v Prusku, tedy na území Řádu německých rytířů, žily v blízkosti Litevského velkoknížectví,

se mohly začít s Litevci ztotožňovat (ze slovanských kronik máme zprávy o baltských Jotvinzích, původně samostatném kmeni, který s Litevci časem splynul).

Výše uvedené okolnosti politické jsou velmi důležité pro porozumění osudu pruského jazyka. Teprve v podmínkách, kdy kmeny, představující soubor samostatných, byť sobě blízkých dílčích jazyků, vytvářejí politický národ, je možné, aby se zrodil jeden jazyk národní. Litevský národní jazyk vznikl jako nadkmenová koiné v jistém užším kontinuu baltských jazyků, kam patřily i jazyky v Prusích. Kdyby se ve XIII. stol. podařilo spojit úspěch litevského odboje s úspěchem odboje pruského, byl by vznikl poněkud odlišný politický národ s možná poněkud odlišným nadkmenovým národním jazykem, ale šlo by zřejmě o jazyk jeden, byť i dialektálně rozmanitý, nikoliv o nadkmenovou pruštinu zvlášť vedle nadkmenové litevštiny.

Poučné jsou v tomto ohledu osudy baltského jazyka žemaitského. V onom klíčovém XIII. století, kdy se ve válce s křižáky utvářely baltské národy, vznikl v prostoru dnešní severozápadní Litvy (a z části i jihozápadního Lotyšska) jistý kmenový svaz, zvaný žemaitský (česká historiografie používá pro Žemaitsko většinou polského názvu Žmud'). Žemaitský (žmud'ský) svaz existoval vedle kmenového svazu litevského a vedl značně samostatnou „zahraniční politiku“: Žemait'ané bojovali jak spolu s Litevci proti křižákům, tak proti Litevcům o hegemonii nad ostatními Balty. Přestože se nakonec Žemaitsko stalo úředním knížectvím v rámci velkoknížectví Litevského, uchovalo si značné národní sebevědomí i jazykovou a kulturní samostatnost, které ostatně trvají dodnes. Neexistuje jednotný žemaitský jazyk, nýbrž soubor žemaitských nářečí. Tato nářečí mají rozhodně blíže ke spisovné lotyštině, jež vznikla na sousedním nářečním základě, než ke spisovné litevštině (přímé vzájemné porozumění je velmi obtížné), leč vzhledem k historické i politické skutečnosti se počítají za krajová nářečí národního jazyka litevského. (Národnostní boj a rozpad nicméně Litvě nehrozí, protože žemaitská sebevědomělost staví na vědomí, že oni jsou těmi historicky nejpravějšími a nejvěrnějšími Balty-Litevci.) Ve XIII. stol. se žemaitský kmenový svaz velmi podobá kmenovému svazu pruskému. Ve spojení s Litevci se Žemait'ané křižákům ubránili a v lůně Litevského velkoknížectví si coby Baltové udrželi politickou samostatnost, spoluvytvářejíce litevský stát. Prusové rovněž usilovali o politickou samostatnost, rovněž ve spojení s Litevci, leč začlenit se do litevského státu (neřku-li vytvořit stát vlastní) se jim nepodařilo, a tak se coby Baltové rozvíjet nemohli.

O tom, jak daleko pokročilo sjednocování Baltů v litevském státě a ztotožnění etnických Baltů s politickými Litevci, názorně vypovídá stav z poloviny XIV. stol., kdy si litevský velkokníže Algirdas činil nárok na „všechny Litevci obývané země“, čímž rozuměl území od Mazovských jezer přes Sembu a Kuronsko až po ústí Daugavy v Rižském zálivu, tedy sjednocení všech baltských kmenů od pruských po lotyšské. Velkokníže Algirdas vládl v rozmezí let 1345-1377, měl postupně dvě křesťanské manželky, ale sám na jejich víru nepřestoupil. Jako evropský panovník byl tak významný, že římský císař Karel IV. s ním zahájil rozsáhlá vyjednávání, aby ho oficiálně pokřtil, a začlenil tak Litvu, kterou hodlal povýšit na království, do křesťanské Evropy. Jednání vedl přímo na Litvě v l. 1358-1359 Arnošt z Pardubic, arcibiskup pražský a císařův kancléř. Algirdas si tehdy kladl tři podmínky: získat pro Litvu „litevské“, tedy etnicky baltské země, vystěhovat Německý řád do ruských stepí, aby tam bojoval s Tatary, a mít volnou ruku při obsazování Rusí. Na tak rozsáhlé podmínky ovšem císař nepřistoupil, takže z nabídky sešlo.

Několikrát jsme již sáhli po paralele mezi Balty a Řeky. Starověké Řecko bylo mnohem dřív kulturní jednotou, než se stalo jednotou jazykovou. Jazykové jednoty dosáhlo v dů-

sledku sjednocení politického, přičemž nutno zdůraznit, že politicky se Řekové nikoliv sjednotili, nýbrž byli sjednoceni: sjednoceni zvenčí, Neřeky, „barbary“, a to ve dvou krocích, od Makedonců a od Římanů. I Baltové se politicky sjednotili, a to ve státě litevském. Sjednotili se sice pod vnějším tlakem, leč vlastními silami. I do Prus dosáhlo baltské jazykové sjednocování, a to tak, že místní pruskou koiné překryla sousední koiné litevská. K národnímu i jazykovému sjednocení Baltů nakonec došlo odděleně v podmínkách několika různých států: Litvy, kterou vytvořili Baltové sami, a Kuronska, Livonska a Pruska, které vytvořili Němci jako státy sice nad baltským obyvatelstvem, leč Baltům cizí. Je do značné míry dílem historicko-demografických náhod, že kuronští a livonští Baltové nezanikli a vytvořili (poměrně pozdě) národ lotyšský. Rozsah a zaměření této práce nám zde neumožňují sledovat lotyšskou cestu vytvoření národa v podmínkách krajně nepříznivých. V poslední kapitole se zato podíváme na vnější dějiny nikoliv zániku, ale nevytvoření národa pruského.

..... Obr. č. 3

Prusové v Evropě křesťanských států

V podstatě až do počátku XIII. stol. byly Prusy územně i politicky samostatné. S ostatní Evropou udržovaly námořní i pozemské obchodní styky (důležitým zbožím byl jantar), byly cílem výprav jak loupežných (nejmž Dánů), tak evangelizačních (český svatý Vojtěch, německý svatý Bruno z Querfurtu). Přitom však Prusy do Evropy nepatřily, neboť nepřijaly křesťanství a nevytvořily stát na feudální způsob. Ve XIII. stol. ona křesťanská a feudálně organizovaná Evropa vtrhla do Prus plnou (a ničivou) silou.

Strůjcem a vůdcem tohoto vpádu byla Svatá říše římská, kterou ustanovil (ve vlastním pojetí však po Karlu Velikém pouze „obnovil“) Otto I. (císař od r. 962). Nicméně pozornost Svaté říše byla ještě dlouho upřena jinam (udržení nástupnictví, spor o investituru, křížové výpravy do Svaté země). Říše měla navíc do Prus značně daleko a jejím prvotním cílem bylo podmanění meziležících polabských a pobaltských Slovanů. Bezprostředním sousedem i prvním soustavným dobyvatelem Prus zato bylo Polsko. Již na přelomu X. a XI. stol. dobývá Boleslav Chrabrý, syn prvního známého polského vladaře Měška, ústí Visly, a zmocniv se pruského města Gedānius, učinil z něho polský přístav Gdaňsk. Po počátečním rozmachu se polský stát sice rozpadl na znesvářená dílčí vévodství (1138-1320), nicméně polské výboje proti pruským Baltům neustávaly ani ve stol. XII a XIII. Pouze přitom přešla iniciativa z polského krále na mazovského vévodu.

Až do první třetiny XIII. stol. patřily Prusy takřka výlučně do sféry polského vlivu. Říšský císař a římský papež se v baltském prostoru angažovali jinde, na území dnešního Lotyšska a části Estonska, v kraji tehdy zvaném Livonsko. Roku 1201 zakládá Adalbert, 3. livonský biskup, Rīgu, východisko německé kolonizace, a na její ochranu ustanovuje r. 1202 Bratrstvo vojáků Kristových (*Fratres militiae Christi*) zvané mečovní rytíři. Ti začínají dobývat kraj, kde se stýkaly kmeny baltské a ugrofinské. Po livonském vzoru byla zahájena i konečná christianizace Prus. R. 1216 zřizuje papež pruské biskupství (od r. 1219 podřízené přímo Svatému stolci) a pruského biskupa Kristiána pověřuje organizováním křížových výprav. Jemu na pomoc povolává r. 1226 mazovský vévoda Konrád německý rytířský špitální řád Panny Marie (*Fratres hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum*), mocný a bohatý řád křížových rytířů, kteří přišli z Palestiny a hledali, kde by si v Evropě založili vlastní stát. Po dlouhých jednáních, při nichž si dal řád od papeže i císaře potvrdit, že území dobytá na prus-

kých Baltech budou jeho (to nebyl záměr ani biskupa Kristiána ani vévody Konráda), přišli němečtí rytíři do Prus teprve r. 1230. Podrobit si je jim trvalo až do konce XIII. století...

Rozepsal jsem se o historických podrobnostech, aby bylo vidět, z jakých rozporů se pruská státnost rodila.

- Byl zde rytířský řád toužící po území, kde by vytvořil stát sám pro sebe, a byl zde stát usilující prostřednictvím onoho řádu ovládnout území, které pokládal za své. Jak stát, tak řád přitom byly vazaly papeže a od něho odvozovaly oprávněnost svých nároků. Jakmile se Polsko ve XIV. stol. konsolidovalo, byl pro ně střet s křižáky nevyhnutelný. To vyvrcholilo zdrcující vojenskou porážkou křižáků u Grunwaldu r. 1410 a následnou politickou porážkou křižáků na Kostnickém koncilu v letech 1415-1418.
- Byl zde řád vybavený pravomocemi knížat Svaté říše římské, ale jeho území nebylo součástí říše. Odtud snaha řádu propojit se s říšskými knížectvími. To vyvrcholilo v XV. stol. uzavřením mocenského trojúhelníku řádové Prusy - Braniborská marka - rod Hohenzollernů, trojúhelníku, který posléze v XIX. stol. stvořil moderní Německo.
- Byl zde řád vědomý si vlastní moci a byli zde biskupové, kterým měl řád sloužit. Jak řád, tak biskupové byli podřízeni přímo papeži. Je jasné, že za takových podmínek muselo jejich společné evangelizační poslání značně trpět a že trpěla i správa země. To vyvrcholilo povstáním pruských měst a pruských biskupů proti řádu v l. 1454-1466, v jehož důsledku přešla jedna část Prus přímo pod polskou korunu jako tzv. *Prusy Královské* a druhá byla řádu propůjčena coby polské léno, jež z velmistra činilo polského vévodu, odtud *Prusy Vévodské*.
- A do ničeho z toho neměli baltští Prusové (či lépe, pruští Baltové) co mluvit...

V takto vymezeném silovém poli dochází r. 1525 k zásadní změně: řádové území se proměňuje ve světské vévodství a přijímá za státní náboženství luteránství. Vévodské Prusy tím ztrácejí podporu papeže i císaře, zůstávajíce nicméně ve vazalství katolického polského krále. V podmínkách, kdy se nelze opřít o Německo, zmítané nábožensko-politickým rozkošem, hledá vévoda nového spojence, který by jeho Prusy posílil proti Polsku, a snaží se ho získat v Litvě, jež byla s Polskem úzce dynasticky spojena. Vévodské Prusy usilují, aby i Litevské velkoknížectví přešlo na protestantismus. Za tím účelem zve vévoda na své území litevské duchovní, kteří sympatizovali s Lutherovým učením, obdarovává je farními prebendami a pověřuje přípravou reformace: vydat v litevském jazyce katechismy, zpěvníky, kázání, Bibli. Další litevští vzdělanci byli pozváni učit na novou universitu v Královci (postupně zřizovanou 1542-1544), do ústavu, jenž měl vychovávat pruské duchovní a utvářet pruské elity. XVI. stol. je zázračný věk litevského písemnictví, přičemž produkce Vévodských Prus mnohonásobně převyšuje produkci velkoknížecí Litvy.

Je vcelku pochopitelné, že Prusové (pruští Baltové), kteří v Prusích neměli žádné politické postavení, neměli ani vlastní elity, musíme si však uvědomit, že ani Němci neměli v Prusích mnoho duchovních elit: žili tam němečtí rytíři, kteří se stávali zemany a barony, a pak jistě kupci a řemeslníci, zatímco duchovní správa byla svěřena biskupům, jejichž vztahy s řádem byly obecně špatné a trvale napjaté. Němečtí vzdělanci té doby byli příliš vytiženi náboženským vřením ve Svaté říši, než aby v dostatečném počtu přijížděli do Prus, takže nové Pruské vévodství se muselo obracet na sousedy, Litevce a Poláky. Jejich země, žijící od konce XIV. stol. v dynastickém svazku, své národní elity měly a ty právě v XVI. stol. nadšeně nasávaly evropský humanismus. Jako kuriositu a zároveň výmluvný doklad o šíři polsko-litevského humanismu zmiňme latinskou 'Báseň o zubrovi: jak je velký, jak je di-

voký a jak se loví' *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis* složenou r. 1523 v Římě pro papeže Lva X., vášnivého lovce. Autor se latinsky jmenuje Nicolaus Hussovianus (v litevské literatuře Mykalojus Husovianus, v polské Mikołaj Hussowski), pocházel z litevské šlechty, byl knězem a sloužil v Římě polskému velvyslanci u Svatého stolce.

A co Prusové? Prusové elity neměli, neměli vzdělance, kteří by rozezvučeli svůj jazyk v nových podmínkách k novým potřebám, a tento nedostatek jim byl osudný: zůstali němí. Pruské vévodství se rozhodlo evangelizovat je litevsky, jazykem, kterému celkem rozuměli, nebo německy, jazykem jejich pánů. Upozorníme na jednu obecnou charakteristiku: pruské knihy (tedy ony tři tisky) se neobracejí na Prusy, aby si v nich četli, nýbrž na faráře, aby podle nich naučili Prusy (totiž pruské Neněmce) odříkat základní formule; jsou to texty jakoby pro nesvéprávné děti. Žádný litevský tisk není takový. Všechny jsou naopak určeny svéprávnému a soudnému dospělému čtenáři. Obracejí se přímo na něho, předpokládajíce o něm, že čte i že zpívá podle not (!), a případně ho vyzývají, aby předčítal a předzpěvoval též svým dětem.

Doba reformace je k Prusům bezohledá. Doba barokní náhle s překvapením shledává, že jazyk, víra i obyčej Prusů zmizely. Učenci jako Matthäus Prätorius (*1631/1636 - †1707) nebo Christoph Hartknoch (*1644 - †1687) se snaží sebrat, co ještě zbývá. Jde o první nezištný a nezaujatý pokus Prusům porozumět, leč tento pokus přichází příliš pozdě.

O Prusy se zajímal i Jan Amos Komenský, jenž ze svého exilu strávil léta 1642-1648 v pruském Elbingu (tehdy pod švédskou vládou) a tam poznal První či Druhý pruský katechismus. V knize *Novissima linguarum methodus* (1648; kapitola III, část 18) uvádí starou pruštinu jako příklad jazyka vymírajícího (ve stejném postavení je podle něho stará skotština a jiné staré jazyky Británie, vytlačené angličtinou) a Hartknoch ve své *Dissertatio de lingua veterum Prussorum* (1679) reaguje právě na tuto pasáž z Komenského. Komenského zájem o starou pruštinu a obecně o otázky vzestupu a zániku jazyků jistě svědčí o citlivosti tohoto universálního myslitele vůči záležitostem jazykovým, leč zároveň zapadá do širšího kontextu jazykové vnímavosti baroka. Připomeňme, že velký filosof a matematik Gottlieb Wilhelm Leibniz (*1646 - †1716) věnoval pozornost zanikání jazyka polabských Slovanů.

Stejná barokní doba dává v Prusku, nikoliv na Litvě vzniknout prvním soustavným popisným gramatikám a slovníkům litevštiny (Daniel Klein *1609 - †1666), otevírá zásadní diskuse o „jazykové politice“, totiž o standardizaci litevského jazyka (Nicolaus Mörlin *1641 - †1708), přináší první historické zkoumání litevštiny (Philipp Ruhig *1675 - †1749) i první litevský překlad ze světové beletrie (Johann Schulz *1684 - †1710). Z plodů této barokní doby se rodí i první - a hned evropsky velký - litevský básník Kristijonas Donelaitis (*1714 - †1780).

Dějiny státu Prusko vypovídají o baltských Prusích poměrně málo, zato jsou klíčové pro pochopení novodobých dějin národu německého, polského i litevského (což se dosud ne dostatečně připomíná). Nemůžeme zde tuto otázku rozebírat, omezíme se pouze na několik konstatování: litevština se v (nepolském) Prusku stala vedle němčiny druhým úředním jazykem (tento stav trval až do XVIII. stol.), leč postavení litevsky hovořícího obyvatelstva se neustále zhoršovalo: v XVIII. a XIX. stol. bylo vystavováno čím dál rozsáhlejšími diskriminačními opatřeními, která směřovala k poněmčení (stejným tlakům byli vystaveni i v Prusku žijící Poláci). Přesto ani polské ani litevské etnikum v Prusku nezaniklo, ba naopak zásadně přispělo k národnímu obrození polskému a litevskému. Poznamenejme, že na Litvě litevština nikdy

jako státní a úřední jazyk nesloužila, a to ani ve středověku za samostatného Litevského velkoknížectví (kdy státním jazykem byla „ruténština“, kterou si zde můžeme zjednodušeně představovat jako starou běloruštinu), ani v XVI.-XVIII. stol. za polsko-litevské Republiky obojího národu (kdy ruténštinu postupně vytlačila polština), ani pochopitelně za ruských carů (kdy po jistou dobu mluvit a psát litevsky - stejně jako bělorusky - bylo výslovně zakázáno). Státním a úředním jazykem se litevština na Litvě stala až r. 1918.

Že pruský stát se v XIX. století stal sjednotitelem Německa, je všeobecně známo. Nicméně v Prusích stol. XVIII platilo, že Prusové rovná se Poláci, Litevci a Němci, takže pruská perspektiva nás vybízí sledovat všechna tři národní obrození zároveň. To je však tema již pro jiné pojednání.

..... Obr. č. 4

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE S ANOTACEMI

- Bakanienė, Danutė (pořadatelka): *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas* [Postupim a Královecký kraj]. Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Vilnius 1996. — Sborník z konference pořádané Radou pro Malou Litvu, jak se tradičně nazývala pruská území, jež kdysi byla etnicky litevská. Vedle studií historické povahy, připomínajících osudy pruského území a jeho význam pro novodobou Litvu, přináší sborník i politický program, jak otevřít otázku Královeckého kraje. Všechny příspěvky mají anglické, německé a ruské *résumé*.
- Hoskovec, Tomáš: „*Přátelský příspěvek Immanuela Kanta k litevskému slovníku*“. *Filosofický časopis* č. 1/2002 (v tisku). — Studie o vývoji a postavení litevského etnika v Prusích, se zvláštním zřetelem k XVIII. stol. V dobovém kontextu rozebírá kratičký text Immanuela Kanta z r. 1800, kterému novodobá filosofie vůbec nevěnuje pozornost, a uvádí jej do souvislosti s Kantovými politickými traktáty 90. let XVIII. stol.
- Lukšaitė, Ingė: *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje* [Reformace ve Velkoknížectví litevském a na Malé Litvě]. Baltos lankos, Vilnius 1999. — Zásadní monografie o vztazích a soužití litevského a pruského státu v oblasti náboženské, kulturní i politické na přelomu XVI. a XVII. století, tedy v období, jež je klíčové pro pochopení národnostního vývoje Prus až do vzniku Bismarckovy Německé říše.
- Mažiulis, Vytautas: *Prūsų kalbos paminklai I, II* [Pruské jazykové památky I, II]. Mintis, Vilnius 1966, 1981. — Referenční vydání všech (i domnělých) památek pruského jazyka.
- Salys, Antanas: *Baltų kalbos, tautos bei kiltys* [Baltské jazyky, národy a jejich geneze]. Baltos lankos, Vilnius 1995. — Vybraná hesla z mnohasvazkové *Litevské encyklopedie*, kterou v letech 1953-1985 vydával v USA litevský exil. Autor v nich shrnuje obecně uznávané poznatky o prehistorii a nejstarší historii Baltů.
- Trautmann, Reinhold: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1910. — Klasická „Summa prutenologica“ podávající stav znalostí o Prusích, k jakým dospěla jazykověda XIX. stol.
- Vėlius, Norbertas: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos* [Prameny baltského náboženství a mytologie I: Od nejstarších dob do konce XV. století]. Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Vilnius 1996. — Souborné vydání všech míst v historických pramenech od antiky po XV. stol., jež jsou relevantní pro poznání duchovní kultury Baltů. Pramene jsou vydány v původních jazycích s úplným překladem do litevštiny.
- Vėlius, Norbertas *et alii*: *Lietuvninkų kraštas* [Kraj Malé Litvy]. Litterae universitatis, Kaunas 1995. Vlastivědná monografie více autorů o Prusích se zvláštním zřetelem k jejich baltskému obyvatelstvu.
- Zinkevičius, Zigmas: *Lietuvių kalbos istorija* [Dějiny litevského jazyka]. Mokslas, Vilnius 1984-1995 — Šestidílná řada jediného autora (indexy a bibliografie vyšly jako samostatný svazek). Podrobně pojednává též o Baltech v Prusích a o jazykových poměrech v Prusku. Celé dílo je přístupné i ve dvousvazkovém anglickém překladu.

O AUTOROVI

Doc. RNDr. Tomáš Hoskovec, CSc., (nar. 1960) vystudoval nejprve matematiku, poté se obrátil k lingvistice. V současnosti učí obecnou jazykovědu a baltskou filologii na Masarykově universitě v Brně a dlouhodobě se angažuje v Pražském lingvistickém kroužku.

POPISY OBRÁZKŮ

Obr. č. 1 MAPA PRUS (1640). Prusy jsou vymezeny přírodními podmínkami spíše než politicky: hranice jdou od Visly k Němenu, snadno najdeme Pregolu, Šešupé i pás Mazovských jezer; není však nijak vyznačeno, že území Prus bylo tehdy rozdělené mezi dva státní celky, Prusy Královské a Prusy Vévodské, že polské královské koruně patřila mj. celá delta Visly a na východ od ní země nadepsaná *Varmia*. Dobře je vidět ústřední poloha Semby (lat. *Sambia*), mající přístup k oběma zálivům i k volnému moři. Do Semby byli na konci XIII. stol. přesídleni Baltové ze Súduvy (lat. *Sudavia*, při východní hranici s Litvou). Etnicky baltské, a to v podobě litevské, zůstaly až do XIX., ba XX. stol. pruské země, které jsou na mapě pojmenovány *Nardavia* (lit. Narduva; východně od Semby) a *Schalavonia* (lit. Skalva, severně od Narduvy při hranici s Žemaitskem, lat. *Samogitia*, svébytnou částí Litevského velkoknížectví). Pruská země Skalva leží po obou březích nejdolnějšího toku Němenu; její pravobřežní část, dnes klaipédský kraj, byla ve XX. stol. předmětem mezinárodní politické krize (něm. *Memel-Krisis*).

Obr. č. 2 MALÝ KATECHISMUS (1561). Titulní list poslední a největší památky jazyka baltských Prusů. Horní dva odstavce jsou německy, pod nimi pruský překlad (začíná *Stas Likuts Catechismus D.M.L.*). Tato stránka je jediné místo, kdy pruský text obsahuje slovo 'pruský'.

Obr. č. 3 POHANSTVÍ V PRUSÍCH (cca 1525-1535). V Sembě žily od konce XIII. stol. přinejmenším dva pruské kmény, původní Sembové a přesídlení Súduvové (jejich kraj tehdy křižáci cíleně zpustošili, část Súduvů utekla na Litvu). Súduvové měli pověst zarputilých pohanů. Jejich hanebnosti líčí se zájmem téměř bulvárním i anonymní „Knížka o Súduvech“ (*Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auff Samland...*). Z ní přetiskujeme vyobrazení kněze, který se chystá obětovat kozla. Křesťanský autor se pohanství vysmívá tím, že kozla namaloval, jak kálí.

Obr. č. 4 LABIAVA (1684). Město Labiava (něm. *Labiau*, lit. *Labguva*) leží v jihovýchodním cípu Kurského zálivu na hranicích Semby a Narduvy. Dokumenty XVI. stol. vypovídají, že se tam stýkala tři jazykově odlišná baltská etnika, Prusové (nejspíše Sembové a Súduvové), Kuršové (= Kuronci) a Litevci. Ve vyobrazeném kostele (kamenná gotická stavba z konce XIV. stol.) působil v letech 1562-1587 muž německy zvaný Johannes Bretke a litevsky Jonas Bretkūnas, největší postava počátků litevského písemnictví. Vedle drobných tisků (písně, modlitby) vydal ve dvou dílech tisíci-stránkovou litevskou postilu (jde z části o jeho vlastní kázání, z části o úpravy různých kázání cizích) a přeložil do litevštiny celou Bibli (obě díla dokončil v Královci, postilu 1589, Bibli 1590). Německy napsal „Kroniku pruské země“ (1578-1579). Církevní dokumenty vysvětlují, že Bretke/Bretkūnas byl do Labiavy poslán proto, že se domluví s Prusy, Kurši i Litevci jejich řečí. Narodil se r. 1536 ve středních Prusích, otec byl Němec, matka z místních Baltů (tedy Pruska); studoval na universitách v Královci a Wittenbergu. Litevština nebyla jeho rodným jazykem, ale osvojil si ji jako nástroj evangelizace Baltů v Prusích. — Rytina pochází z Hartknochovy knihy *Alt- und Neues Preußen*. Dnes se Labiava jmenuje Полесск. Hrad, který též vidíme na obrázku (založili jej 1288 křižáci, r. 1657 byl barokně přestavěn), dosud stojí (jsou v něm loděnice), Bertkūnův kostel, jenž přežil 2. světovou válku, dala „dočasná sovětská správa“ kolem r. 1955 zbořit a na jeho místě později postavila pětioschodový panelák.